

Dr hab. Maria Soja
Instytut Geografii i Gospodarki Przestrzennej
Uniwersytet Jagielloński

Recenzja

rozprawy doktorskiej mgr Marleny Dyszy

***pt.: Przeobrażenia przestrzenno-funkcjonalne strefy podmiejskiej konurbacji
katowickiej na przykładzie wybranych gmin wiejskich***

**wykonanej na Wydziale Nauk Przyrodniczych Uniwersytetu Śląskiego
pod kierunkiem dr hab. Elżbiety Zuzańskiej-Żyśko, prof. UŚ.**

Wprowadzenie

Zainteresowanie rozwojem społeczno-gospodarczym obszarów wiejskich województwa śląskiego było i jest mniejsze niż obszarów miejskich. Tym bardziej cieszy fakt podjęcia badań, które zwracają uwagę na zmiany przestrzenno-funkcjonalne na obszarach wiejskich w dobie transformacji gospodarczej.

Praca doktorska p. mgr Marleny Dyszy została oceniona pod względem metodologicznym, merytorycznym i formalnym.

Ocena aspektu metodologicznego rozprawy

Głównym celem rozprawy, jak zaznacza Doktorantka (str. 4), jest*ukazanie przeobrażeń przestrzenno-funkcjonalnych obszarów wiejskich oraz określenie przebiegu współczesnych procesów urbanizacji*.... Zakres wyznaczonych badań realizowany jest poprzez cele cząstkowe, a mianowicie:

- cel poznawczy, który obejmuje określenie kierunku i tempa zmian ludnościowych oraz tendencji migracji w badanych gminach. Uwzględnia przemiany użytkowania ziemi w wyniku różnych procesów inwestycyjnych. Obejmuje również przemiany funkcjonalne badanego obszaru wiejskiego, będące wynikiem zmian struktury podmiotów gospodarczych oraz dojazdów do pracy;
- cel metodyczny, gdzie na podstawie przeglądu różnych koncepcji teoretycznych dokonuje się oceny przydatności metod służących badaniu zjawisk przestrzenno-funkcjonalnych na obszarach podmiejskich;
- i cel aplikacyjny, w ramach którego uzyskane wyniki badań pozwolą wskazać wpływ badanych zjawisk na wybrane elementy w ramach planowania przestrzennego w konurbacji katowickiej.

Temat pracy został ujęty problemowo, wskazując przedmiotowy i przestrzenny zakres badań. Już na wstępie budzi on zainteresowanie, gdyż tego typu badania zwracające uwagę na obszary wiejskie, a nie miejskie województwa śląskiego są stosunkowo nieliczne. Zakres przestrzenny badań wyznaczony przez Autorkę można uznać za reprezentatywny dla większości obszarów wiejskich województwa, tym bardziej iż dokonała tego na podstawie ściśle wyznaczonych kryteriów (str. 7). Badania obejmują więc osiem gmin wiejskich województwa śląskiego, położonych w otoczeniu 13 największych miast regionu, które tworzą konurbację katowicką i leżą w Górnośląsko-Zagłębiowskiej Metropolii. W północnej jej części są to gminy: Bobrowniki i Psary (powiat będziński), Świerklaniec i Zbrosławice (powiat tarnogórski), na południu zaś: Chelm Śląski (powiat bieruńsko-lędziński), Wyry (powiat mikołowski), Kobiór (powiat pszczyński) i Gierałtowice (powiat gliwicki). Zakres czasowy pracy obejmuje okres przemian rynkowych jakie dokonywały się w latach 2002–2017.

Praca składa się z 8 rozdziałów, a każdy z nich podzielony jest na kilka podrozdziałów. Układ treści jest poprawny, nawiązuje do przyjętego celu głównego i celów cząstkowych pracy. Co istotne następstwo rozdziałów pozwala na weryfikowanie po kolei przyjętych przez Autorkę hipotez badawczych. Jest to niewątpliwie pomocne w realizacji całości pracy i wskazuje na umiejętność i poprawność prowadzonego postępowania badawczego. Całość pracy to 302 strony, w tym obok tekstu jest zamieszczone 368 pozycji literatury, 116 rycin, 69 tabel, 2 fotografie, spis stron internetowych.

Jak wspomniano praca składa się z 8 rozdziałów. Rozpoczyna ją Rozdział 1 poświęcony założeniom teoretycznym badań. Omówiono w nim: cel pracy, zakres czasowy i przestrzenny, wykorzystane materiały źródłowe i zastosowane metody badawcze. Przedstawiono problematykę obszarów wiejskich w oparciu o bardzo szczegółową i obszerną literaturę przedmiotu badań. Opis gmin wybranych do badań zawarto w Rozdziale 2 zwracając szczególną uwagę na powiązania komunikacyjne i w ogóle organizację komunikacji miejskiej w regionie i poszczególnych gminach. Uważam, że wymienione dwa rozdziały stanowią bardzo dobre wprowadzenie nie tylko w problematykę podjętych badań, ale pozwalają wielu czytelnikom poznać specyfikę tego obszaru, często niespotykaną na swoim terenie.

Zasadniczą część pracy rozpoczyna Rozdział 3. Na tle zmian ludnościowych województwa śląskiego omówione zostały przemiany demograficzne w wybranych gminach. Przedstawiono dynamikę zmian zaludnienia, ruch naturalny i migracje. Zwrócono uwagę na konsekwencje tych zmian, a więc wzrost gęstości zaludnienia, czy zmiany struktury wieku ludności. Szczególną uwagę zwróciła Autorka na wielkość, strukturę i kierunki migracji w obrębie badanych gmin, Dodatkowo na podstawie znajomości literatury, mogła określić zasięg i czas pojawienia się procesów suburbanizacji na badanych terenach. Stwierdziła, że przemiany jakie dokonały się w sferze demograficznej i

społecznej przyczyniły się jej zdaniem do urbanizacji demograficznej i przestrzennej, czyli do suburbanizacji. Jak pisze (str. 114) świadczy to o wejściu badanych gmin w drugą fazę rozwoju regionu miejskiego.

Istotną częścią rozprawy jest Rozdział 4, w którym poddano analizie przestrzenne przemiany użytkowania ziemi oraz rolę i znaczenie funkcji rolniczej na omawianym terenie. Obserwuje się przemiany wsi, które zmierzają w korzystnym kierunku, a mianowicie zmian jakościowych, a nie tylko ilościowych. Proces rozlewania się zabudowy na tereny podmiejskie jest niezwykle szybki (str. 133). Ciekawym spostrzeżeniem jest zaobserwowanie wzrostu udziału terenów przemysłowych w ogólnej powierzchni badanych gmin. Przemysł, który w przeszłości rozwijał się na wsi, a następnie przeniósł do miast, prawie po 1,5 wieku wraca częściowo na wieś. Autorka zauważa, że zmiany użytkowania ziemi uchwycone w otoczenia konurbacji katowickiej świadczą o przemianach przestrzennych i funkcjonalnych na terenach wiejskich. Na koniec stwierdza, że konurbacja katowicka (poprzez swoje rozlewanie zabudowy) weszła w kolejną fazę rozwoju przestrzennego, charakterystyczną dla obszarów metropolitalnych.

Ze zmianami użytkowania ziemi związany jest kolejny Rozdział 5. Poruszono w nim problem pojawienia się i rozwoju nowego budownictwa mieszkaniowego, jednorodzinnego. Na podstawie uzyskanych pozwoleń na budowę określono tempo i kierunki rozwoju nowej zabudowy. Korzystając z map topograficznych, ale i najnowszych narzędzi – jakimi są np. drony – zwizualizowano na rycinach typy koncentracji zabudowy oraz przedstawiono podstawową infrastrukturę techniczną na danym terenie.

Przemiany gospodarcze omawianych gmin wiejskich w okresie transformacji zostały omówione w Rozdziale 6. Głównie chodziło o zwrócenie uwagi na lokalny rynek pracy, wielkość i kierunki jego zmian oraz zachowanie bądź zmianę specjalizacji w obrębie poszczególnych gmin. W końcowej części opracowania (Rozdział 7) Autorka na podstawie dojazdów do pracy wskazała powiązania funkcjonalne i przestrzenne gmin wiejskich. Dysertację kończy Rozdział 8 zawierający podsumowanie i wnioski wynikające z przeprowadzonych badań.

W postępowaniu badawczym wykorzystano powszechnie stosowane w literaturze geograficznej wskaźniki (Tab. 1; str. 13) oraz metody badawcze (Tab. 2; str. 14). Widać, że zastosowana w recenzowanej pracy kwerenda biblioteczna (368 pozycji) była staranna i dogłębna.

Podstawą opracowania są materiały źródłowe obejmujące dokumenty publikowane, pozyskane ze źródeł instytucji statystycznych i geodezyjnych oraz materiały niepublikowane pochodzące z instytucji państwowych i samorządowych. Warto nadmienić, że pozyskanie tych ostatnich było czasochłonne i wymagało kreatywności od Autorki. W niniejszej pracy geograficznej cennym źródłem informacji były badania terenowe Doktorantki

(m.in. inwentaryzacja użytkowania ziemi w gminach), które pozwalały na weryfikację uzyskanych danych. Wykorzystane źródła oraz zastosowane metody postępowania badawczego są poprawne.

Ocena aspektu merytorycznego

W pracy sformułowano trzy hipotezy badawcze pomocne w realizacji celu głównego:

- pierwsza, która mówi o rozwoju jakościowym zmian procesów urbanizacji z punktu widzenia przemian demograficznych, ekonomicznych, przestrzennych, funkcjonalnych i społecznych,
- druga, mówiąca iż pochodną zmian przestrzennych, które świadczą o przebiegu współczesnych procesów urbanizacji w strefie podmiejskiej konurbacji katowickiej, są zmiany funkcjonalne,
- i trzecia, mówiąca, iż nowe inwestycje mieszkaniowe na badanym terenie przyczyniają się do nasilenia procesów suburbanizacji o różnym tempie i kierunku przemian.

Należy wspomnieć, że zmiany przestrzenne rozpatrzono w trzech aspektach/ujęciach: ludnościowym (Rozdział 3), użytkowania ziemi (Rozdział 4) oraz nowego budownictwa (Rozdział 5). Natomiast przemiany funkcjonalne obszarów wiejskich zbadano w oparciu: o sukcesję funkcji i aktywności podmiotów gospodarczych (Rozdział 6) oraz powiązań wynikających z dojazdów do pracy (Rozdział 7).

Zgadzając się ze stwierdzeniem Autorki, że „.....*rezultaty przeprowadzonych badań potwierdzają realizację postawionych celów badawczych i prowadzą do sformułowania wniosków końcowych...*”, za najważniejsze z nich można wskazać następujące:

- na obszarze badań zachodzą przeobrażenia ludnościowe, przestrzenne i funkcjonalne, ale trudno jest określić które z nich są największe;
- zmiany przestrzenno-funkcjonalne w strefie podmiejskiej konurbacji katowickiej są związane z bliskością miast i są determinowane głównie migracjami ludności;
- strefa podmiejska podzielona jest na różne strefy wpływu w zakresie migracji, nowego budownictwa i dojazdów do pracy, które wzajemnie się nakładają, co świadczy o utrwaleniu się policentrycznej struktury regionu;
- procesy urbanizacyjne dokonują się pod wpływem migracji oraz nowych inwestycji budowlanych;
- przemiany przestrzenno-funkcjonalne są wielokierunkowe, zróżnicowane pod względem tempa i są większe w gminach, które sąsiadują z większą liczbą miast o dużej i średniej wielkości;
- migracje ludności do strefy podmiejskiej wpływają na przekształcenia przestrzenno-funkcjonalne przyczyniając się do rozwoju urbanizacji

demograficznej, suburbanizacji, wielofunkcyjności oraz zmian krajobrazowych (str. 275).

Problematyka podjętych badań jest szeroka, wywołuje duże zaciekawienie i rodzi szereg pytań, a mianowicie:

- 1) patrząc perspektywicznie - w czym Doktorantka widzi zwiększenie atrakcyjności wsi (położonych w strefie podmiejskiej konurbacji katowickiej) jako miejsca zamieszkania ?;
- 2) w literaturze coraz częściej pojawiają się badania poświęcone zróżnicowanym postawom mieszkańców wsi wobec zachodzących procesów suburbanizacji. Czy na podstawie przeprowadzonych badań terenowych, w tym obserwacji, może Doktorantka określić jak wygląda zetknięcie się odmiennych sposobów życia stałych mieszkańców wsi z napływowymi. Inaczej mówiąc jak „pnioki” i „krzoki” współżyją z „ptokami”. Czy w przypadku województwa śląskiego np. liderami wsi są nadal stali mieszkańcy, czy też są to już przybysze z miasta ?;
- 3) w tekście napisano, że ruch budowlany w strefie podmiejskiej zdominowany jest przez budownictwo jednorodzinne/indywidualne, a nie deweloperskie jak w innych regionach kraju - jakie są tego przyczyny ?;
- 4) czy i jak na przebieg współczesnych procesów suburbanizacji miała wpływ przeszłość historyczna tego regionu. Czy zróżnicowane sposoby i formy dziedziczenia/przekazywania gospodarstw rolnych np. w zaborze pruskim czy rosyjskim - mają swoje odzwierciedlenie w sposobie zagospodarowywania strefy podmiejskiej konurbacji katowickiej ?;
- 5) czy na terenach wiejskich objętych badaniami widoczne są jakieś charakterystyczne zmiany krajobrazu wsi ?

Podsumowując ocenę merytoryczną, należy podkreślić, że rozprawa doktorska mgr Marleny Dyszy: po pierwsze obejmuje aktualną i ważną problematykę, stosunkowo rzadko realizowaną w tak szczegółowej skali (gminy, wsie); po drugie: stanowi interesujące i bardzo dokładnie (przez to obszerne) udokumentowane studium; a po trzecie: wnosi nowe treści do badań nad procesami suburbanizacji.

W pracy zauważono pewne niedociągnięcia, które nie umniejszają wartości opracowania, ale wymagają poprawy. Szczególnie jest to ważne w momencie skierowania pracy do druku. Należy z dużą starannością dokonać redakcji tekstu, z dużą dozą precyzji skorygować fragmenty tekstu podsumowującego pracę. We wnioskach (ale i czasami w tekście) Autorka używa mało precyzyjnych określeń i niezbyt jasno formułuje myśli np. w pierwszym wniosku mówiąc o przeobrażeniach ludnościowych, przestrzennych i funkcjonalnych zastanawia się, które z nich są „największe”.

Warto byłoby przeredagować/uporządkować tekst Rozdziału 8 zawierającego podsumowanie i wnioski. Trudno jest na 21 stronach podsumowania odszukać

istotne informacje. Można było podzielić ten tekst na co najmniej dwie części ułatwiając czytelnikowi percepcję tekstu.

Uwagi techniczne i redakcyjne

Rozprawa jest obszerna, napisana na ogół poprawnym językiem. Sporadycznie pojawiają się problemy ze stosowaniem znaków interpunkcyjnych i literówki. Osobnego omówienia wymagają zamieszczone w tekście ryciny. Ich liczebność jest imponująca (116 rycin) i może dlatego ucierpiała na tym ich jakość. W dostarczonym mi egzemplarzu pracy ryciny/mapy prezentowane są w takiej skali i takiej jakości druku, że trudno je odczytać/interpretować. W większości wymagają one starannej poprawy (np. ryc. 107, str.240) i uzupełnienia (np. o skalę).

Uwagi końcowe

Recenzowana praca stanowi oryginalne studium złożonej problematyki przemian jakie dokonały się na terenach wiejskich położonych w otoczeniu konurbacji katowickiej. Różnorodność tematyczna i wielowątkowość podjętych badań sprawia, że praca posiada zarówno walory naukowe jak i poznawcze. Nabierają też wyjątkowego znaczenia z uwagi na przestrzenny aspekt badań. W pracy Doktorantka wykazała się umiejętnością samodzielnego prowadzenia badań naukowych, formułowania problemu badawczego i jego rozwiązywania.

Reasumując, na podstawie dokonanego całościowego oglądu pracy doktorskiej Pani mgr Marleny Dyszy, pt. *Przeobrażenia przestrzenno-funkcjonalne strefy podmiejskiej konurbacji katowickiej na przykładzie wybranych gmin wiejskich* stwierdzam, że recenzowana praca doktorska w myśl *Ustawy o stopniach naukowych i tytule naukowym oraz o stopniach i tytule w zakresie sztuki* (Dz. U. Nr 65 z 16.04.2003 r. z późniejszymi zmianami) w pełni odpowiada wymogom stawianym pracom doktorskim.

Przedkładam więc Radzie Instytutu Nauk o Ziemi Wydziału Nauk Przyrodniczych Uniwersytetu Śląskiego w Sosnowcu wniosek o przyjęcie rozprawy doktorskiej i dopuszczenie Doktorantki do dalszych etapów postępowania w przewodzie doktorskim.

Kraków, dnia 10.04.2020 r.

Maria Soja
dr hab. Maria Soja